

**MIRMUHSIN ASARLARIDA KINOYA VA TAG MA'NONI
IFODALOVCHI BIRLIKLAR
("Me'mor" romani misolida)**

Utayeva Dilobar Utkir qizi,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi
Yusupov Sardor Shodi o'g'li,
ilmiy rahbar, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida assistenti
dilobarutayeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilida so'zlarning tag ma'nosi va kinoya haqida gap ketadi. Taniqli yozuvchimiz Mirmuhsinning "Me'mor" romani matnida tag ma'no va kinoyaga olingan jumalarning ma'nosi batafsil izohlandi. Undan tashqari kinoyaviy so'zlar uslubiyati haqida ham fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Kinoya, tag ma'no, asos, so'z, ma'no ko'chishi, "Me'mor", uslub, teskari ma'no, kesatq, yasama ma'no, bosh ma'no, til, mazmun.

**MIRMÜHSİN'İN ESERLERİNDE İRONİ VE AŞAĞI BİRİMLERİ
("Mimar" romanı örneğinde)**

Utayeva Dilobar Utkir kızı,
Özbekistan-Finlandiya pedagoji enstitüsü öğrencisi
Yusupov Sardor Shodi o'g'li, bilimsel danışman,
Özbek dili ve edebiyatı bölümü asistanı

Özet. Bu makalede Özbek dilindeki kelimelerin altta yatan anlamı ve ironisi ele alınmaktadır. Ünlü yazarımız Mirmuhsin'in "Mimar" adlı romanının metninde geçen alt metinlerin anlamları ve ironik cümleler ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca ironik söz söyleme metodolojisi hakkında da düşünceler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler. Ironi, altta yatan anlam, temel, kelime, anlam aktarımı, "Mimar", üslup, ters anlam, kesme, yapay anlam, asıl anlam, dil, içerik.

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ПЕРЕДАЮЩИЕ ИРОНИЮ
И СКРЫТЫЙ СМЫСЛ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИРМУХСИНА
(На примере романа «Архитектор»)**

Утаева Дилобар Уткир кызы,
студентка Узбекско-Финского педагогического института
Юсупов Сардор Шоди угли, научный руководитель,
ассистент кафедры узбекского языка и литературы

Аннотация. В данной статье рассматривается скрытый смысл и ирония слов в узбекском языке. Подробно объяснен смысл подтекста и иронических предложений в тексте романа «Архитектор» нашего известного писателя Мирмухсина. Кроме того, высказываются соображения о методологии иронических слов.

Ключевые слова. Ирония, подтекст, основа, слово, перенос смысла, «Архитектор», стиль, перевернутый смысл, монтаж, искусственный смысл, основной смысл, язык, содержание.

**UNITS THAT EXPRESS IRONY AND TAG IN MIRMUHSIN'S WORKS
(On the example of the novel "The Architect")**

Utayeva Dilobar Utkir qizi,

Uzbek-Finnish pedagogical institute

Faculty of languages, student of uzbek language and literature

Scientific advisor: Yusupov Sardor Shodi o'g'li, assistant of the

Department of uzbek language and literature

Abstract. *This article discusses the semantics and irony of words in the Uzbek language. The semantics and the meaning of ironic sentences in the text of the novel "Me'mor" by our famous writer Mirmuhsin are explained in detail. In addition, thoughts are also given about the methodology of ironic words.*

Keywords. *Irony, underlying meaning, basis, word, transfer of meaning, "Architect", style, inverted meaning, cut, artificial meaning, main meaning, language, content.*

Tilimizda soʻzlar oʻzining asosiy maʼnosidan tashqari koʻchma maʼno va uslubiy maʼnolar ham ifodalab keladi. Soʻz va uning maʼnolarini tilshunosligimizning leksikologiya boʻlimi oʻrganadi. Soʻzlarning borliqda nimani atab kelishi, qanday vazifa bajarishi uning atash maʼnosi yoki leksik maʼno deyiladi. "Soʻz til birligi sifatida, ayrim olinganda, biror konkret maʼnoni bildirsa, nutq birligi sifatida gapda yana boshqa manolarni ham bildirishi mumkin. Natijada soʻz maʼnosining torayishi, kengayishi, oʻzgarishi yuz beradi va soʻzning quyidagicha maʼnolari hosil boʻladi: bosh maʼno va yasama maʼno" [1, 44 b.]. Soʻzlar nutqda turli xil maʼnolarda qoʻllanadi, lekin bularning hammasi ham adabiy tilda uchramaydi. Koʻchma maʼnoda qoʻllangan soʻzning bosh maʼno bilan aloqasi uzilib ketmaydi. Bunda bosh maʼnoning qaysidir oʻxshash jihati asosida maʼno koʻchadi. "Soʻzning dastlabki, asosiy, birlamchi, boshqa bir leksik maʼnosining kelib chiqishi uchun asos boʻlgan maʼnosi bosh maʼno deyiladi. Shu bosh maʼnoning taraqqiyoti asosida kelib chiqqan maʼno yasama maʼno deyiladi"[1, 45 b.]. Soʻzning asosiy maʼnosi bosh maʼno yoki tag maʼno deb ham yuritiladi. Soʻzning tag maʼnosiga teskari maʼnoda qoʻllanishi kinoya deb yuritiladi. Kinoya ham maʼno koʻchishi orqali sodir boʻladi.

"Asos maʼno shunday maʼno boʻladiki, soʻzdagi biror yoki bir necha maʼno doimo unga bogʻliq boʻladi. Shu maʼno yoki maʼnolar obyekt asos maʼno obyektlariga oʻxshashligi, aloqadorligi, tarkiblanishi, vazifa almashishi yoki tobeliligi bilan xarakterlanadi va shu orqali asos maʼnoni ifoda etuvchi soʻz bilan ifodalanadi. Mana shu keyingi maʼnolarga nisbatan ham mazkur maʼno asos maʼno hisoblanadi" [2, 119 b.]. Taniqli oʻzbek adibi Mirmuhsin asarlarida bir qancha kinoyaga olingan soʻzlarni uchratishimiz mumkin. "Me'mor" romani bunday soʻzlarga boy asar hisoblanadi. Masalan:

1. "Me'morchilik san'atiga aloqasi yoʻq, doimo ustod Qavom bilan ustod Buxoriy orasini buzib yurgan "yumshoq supurgi", Ahmad Chalabiyni esa, qoʻllab-quvvatlardi" [3, 15 b.].

Ushbu gapda "yumshoq supurgi" iborasi orqali Ahmad Chalabiy kinoya qilingan. Aslida bu soʻz sodda, yuvosh kishilarga nisbatan ishlatiladi. Bu parchada asar qahramoni Ahmad Chalabiyning mugʻombir, tiyogʻlamachi kishi ekanligini tasvirlash uchun aks maʼnoda qoʻllangan.

2. "Janoblar, sayil qachon boshlanadi? – dedi Badia, yana "oʻgʻil bolalik"ka qaytib" [3, 152 b.]. Asarda me'morning qizi Badianing oʻgʻil bolacha kiyinib oʻzini oʻgʻil boladek koʻrsatgan holatlari uchraydi. Shu vaqtlarda "yigitcha", "oʻgʻil bola" kabi kinoyalar qoʻllanadi. Badia akasining kiyimlarini kiyib, xanjar olib yuradi. O'sha vaqtda Hirotida oʻgʻil boladek kiyingan boshqa qizlarni ham uchratib qolishardi.

3. "Mashaqqatli, issiq yoʻl bedov otlarni ham boshqa otlardek, "moʻmin" qilib qoʻygan edi" [3, 261 b.].

Ushbu gapda moʻmin soʻzi kinoyaga olingan. Bu soʻzning tag maʼnosi eʼtiqod qiluvchi, ishonuvchi hisoblanadi. Yuqoridagi parchada tutqich bermaydigan otlarning qiyin yoʻlni bosib oʻtishi natijasida qoʻlga oʻrgatilgandek yuvosh tortib qolishiga ishora qilingan.

4. "Me'mor yasatig'lik xonaga kirib yotdi. Badii bu "iltifot"ga shubha bilan qarab, og'asining lattaga o'rog'liq isfixonini o'ziga yaqin qo'ydi" [3, 281 b.]. Mazkur gapda iltifot so'ziga e'tibor beramiz. Iltifot so'zi, aslida, insonga qilingan yaxshi munosabat, marhamat degan ma'nolarni bildiradi. Uning aks ma'nosi esa, sovuq muomala qilishni bildiradi. Roman qahramonlari Hirotidan Buxoroga yo'lga chiqqan bo'lishadi. Yo'lda ularning joniga qasd qilish uchun ayg'oqchi ham qo'yiladi. Shuning uchun har qanday iltifot Badiani shubhaga solardi. Bu iltifot tagida yovuz niyat bordek tuyilar edi.

5. "Me'morning bedarak "yo'qolib-yitib" ketgani go'yo uning yo'lini ochgan, undan "buyuk" odam yoq edi" [3, 338 b.]. Ushbu parchada birato'la ikki o'rinda kinoya mavjud. Me'morga nisbatan "yo'qolib-yitib" ketish sifati qo'llangan. Aslida, me'mor yo'qolib ketmaydi. Amirzodalar uni Hirotidan uzoqroqqa yuborish niyatida bo'lishadi va me'mor o'z shahri Buxoroga borish uchun yo'lga tushadi. U ketgandan so'ng qurilish ishlari korfarmo vazifasini bajaradigan Ahmad Chalabiyga qoladi. "Buyuk" sifati shu sababdan teskari ma'noda qo'llangan. Chunki Ahmad Chalabiy me'morchilikdan xabari yo'q kishi edi. Aslida u buyuk odam emas, undan hamma bezor edi.

6. "Bu gap tezda shaharga tarqalib ketdi. Og'izdan-og'izga o'tib, ba'zi odamlar chalg'ib: "qabohat yo'lga kirgan" Me'morni la'natladi" [3, 339 b.]. Romanda ko'rishimiz mumkinki, me'mor hech qanday qabohat yo'lga kirmaydi. O'g'li Nizomiddin shohga suiqasd qilganlarga qo'shib qoladi va qatl ettiriladi, shu sababli me'morning Hirotida qolishi xavfli bo'lib qoladi. Ayrim yomon niyatli kishilar vaqtdan foydalanib me'mor haqida turli xil bo'lmag'ur gaplar tarqatishadi. Uni xalq orasida obro'sizlantirmoqchi bo'ladi. Lekin romandan bilamizki, me'mor oqko'ngil, mamlakat uchun sidqidildan xizmat qilgan, atrofdagilardan iliq so'zi va molini ayamaydigan, xalq orasida obro'li shaxs edi.

"Kinoya – til birligini uning haqqoniy ma'nosiga nisbatan boshqa yoki qarama-qarshi ma'noda, kesatq, qochiriq, piching bilan ishlatishdan iborat ko'chim" [4, 58 b.]. Kinoya qilingan so'z yozma nutqda yaqqol ko'rinib turadi. Negaki, bunday so'zlar qo'shtirnoq ichida yoziladi. Og'zaki nutqda esa talaffuzdan, ohangdan bilib olish mumkin. Uslub jihatdan qaralganda, kinoya rasmiy, ilmiy va publitsistik uslublarda deyarli qo'llanmaydi. Badiiy uslubda asar ta'sirchanligi va ifodaviyligini oshirish maqsadida qo'llaniladi. "Me'mor" romanida qahramonlarni sifatlash, ta'riflash va bo'lgan voqealarga nisbatan fikr bildirish holatlarida ko'plab kinoyaviy so'zlarga duch kelamiz. So'zlashuv uslubi esa, kinoyalarga boy hisoblanadi. Nutq jarayonida talaygina kinoya qilingan so'zlarni eshitamiz va o'zimiz ham qo'llaymiz. Badiiy va so'zlashuv uslubi kinoyalarga boy uslublardir. Kinoya so'zning tag ma'nosi bilan aloqadorlikda, o'xshash jihatlari orqali emas, balki batamom teskari mazmunni ifodalash uchun ma'no ko'chirilishidir.

Xulosa qilib aytganda, tag ma'no va kinoyadan foydalanish nutq ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Badiiy asarlarda esa ifodalanayotgan fikrga subyektiv munosabat va emotsionallik bag'ishlash uchun qo'llaniladi. Ular til va nutq birliklarining muhim, ajralmas qismi hisoblanadi. Biz bilamizki, muloqotda kinoyaning qo'llanish o'rni erkin, ammo ulardan me'yoridan ortiq foydalanish nutq sofligiga ta'sir qilishi mumkin. Kinoya berilayotgan fikrni bevosita anglatmay, teskari ma'noda kesatq, pichingni ifodalash uchun tag ma'no bilan uzviy bog'liq holda ishlatiladi. Bunday leksik vositalar til va nutq boyligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Miraziz Mirtojyiev. O'zbek tilida polisemiya. Toshkent, 1984. 135 b.
2. X.Muxiddinova, D.Xudayberganova, I.Umirov, N.Jiyanova, T.Yusupova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 2006. 208 b.
3. Mirmuhsin. "Me'mor" romani. Toshkent. 2024. 416 b.
4. N.Mahkamov, I.Ermatov. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent. 2013. 144 b.
5. www.ziynet.uz elektron sayti